

Universiteit
Utrecht

Opleiding als nieuwe verzuiling

En wat dit betekent voor de universiteit

Mark Bovens

Afscheidsrede Universiteit Utrecht

29 november 2024

Mijnheer de rector magnificus, geachte aanwezigen,

Ik ben een kind van de verzuiling. Ik ben opgegroeid in een portiekflat in Rijswijk in de jaren zestig van de vorige eeuw. Wij waren katholiek en woonden op de eerste verdieping. Op de begane grond woonde een gereformeerde familie en boven ons woonden twee 'openbare' families, zij waren 'niets'. Als kleuter speelde ik met de gereformeerde en openbare buurkinderen in de gemeenschappelijke binnentuin achter onze flat. Dat veranderde toen we naar de lagere school gingen. De gereformeerde buurjongen ging naar de protestants-christelijke school, het bovenbuurmeisje naar de openbare school en ik ging naar de Pius XII-school. Die scholen lagen vrijwel naast elkaar, maar er was geen enkel onderling contact. Na schooltijd gingen we naar aparte turnclubjes en voetbalverenigingen en dat patroon zette zich voort op de middelbare school. Toen ik ging studeren, werd ik lid van een katholieke studentenvereniging en zelfs mijn vrouw is van huis uit katholiek. Pas toen ik ging werken bij de vakgroep Politieke wetenschappen in Leiden had ik voor het eerst weer wat diepergaand contact met protestanten, zoals Hans Oversloot, Rudy Andeweg en mijn promotor Herman van Gunsteren.

Toen ik dit mijn dochters ooit vertelde, keken zij mij wat meewarig aan: dat was zóó twintigste eeuw. Maar het lachen verging hun toen ik vertelde dat hun sociale wereld minstens zo gescheiden was als de mijne destijds, maar dan niet langs religieuze maar langs opleidingslijnen. Ga maar na: de ouders van de buurkinderen in onze straat waren vrijwel allemaal hoger opgeleid en dat gold ook voor de meeste ouders van de kinderen op hun lagere en hun middelbare school en op hun voetbal- en hockeyvereniging. Na de lagere school gingen ze naar het gymnasium en vervolgens naar de universiteit. Vrijwel al hun vrienden en vriendjes studeerden ook. De wereld van het vmbo en de roc's was een terra incognita voor hen en als ze dan eens een keer moesten voetballen tegen de SV Duindorp, dan was het alsof ze een exotische stam ontmoetten.¹

Opleiding is de nieuwe verzuiling. Nog meer dan de katholieken, protestanten en openbaren uit de vorige eeuw, leven academisch en praktisch geschoolden in gescheiden sociale werelden. Ze wonen in andere wijken, hun kinderen zitten op andere scholen en andere clubs, ze kijken naar andere tv-zenders en ze stemmen op andere partijen. Ook de vriendenkringen en huwelijksmarkten zijn gescheiden.

In deze afscheidsrede bouw ik voort op mijn eerdere werk met Anchrit Wille over diplomademocratie en pak ik de draad op van mijn oratie uit 2012 toen ik een tijdje de Jacques van Doorn-leerstoel in de sociologie bekleedde aan de EUR.² In de afgelopen tien jaar hebben de sociale en politieke tegenstellingen langs opleidingslijnen zich verder verdiept. In het politieke landschap zijn de klassieke verzuilingspartijen, zoals het CDA en de PvdA, vrijwel verdwenen. Daarvoor in de plaats kwamen partijen die zich vooral richten op specifieke opleidingsgroepen – GroenLinks, D66 en Volt voor de academici, PVV, BBB en JA21 voor de praktisch geschoolden.

Ik wil vanmiddag met u nagaan wat dit betekent voor de universiteit. Daarbij kijk ik naar de universiteiten als maatschappelijke spelers, dan naar onze Universiteit Utrecht en vervolgens ook naar de USBO en de bestuurskunde. Maar eerst schets ik de grote lijnen van de opkomst van die diplomamaatschappij. Die valt samen met mijn eigen geschiedenis.

De opkomst van de diplomamaatschappij

Ik ben niet alleen een kind van de verzuiling, maar ik ben vooral ook een kind van de meritocratie. Anders dan mijn ouders, heb ik de kans gekregen om naar de universiteit te gaan. Dat was overigens helemaal niets bijzonders in die tijd. De meeste afgestudeerden van mijn generatie zijn eerste generatie academici. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw had nu eenmaal bijna niemand ouders met een academische achtergrond. Bij de volkstelling van 1960, toen ik een peuter

was, hadden maar 88.000 mensen een academische graad, dat was minder dan 1% van de beroepsbevolking. De overweldigende meerderheid van de volwassenen, ruim 95%, had alleen de lagere school of hoogstens een beroepsopleiding afgerond.³

Hoe anders is dat tegenwoordig. Dit jaar telde het CBS ruim twee miljoen mensen met een masterdiploma. Dat betekent dat tegenwoordig ongeveer 14% van de bevolking tussen de 15 en 90 jaar academisch is geschoold. Daarnaast zijn er nog drie miljoen mensen met een bachelor diploma van hbo of wo. Dat betekent dat inmiddels ruim 35% van de bevolking tussen de 15 en de 90 jaar geldt als hoger opgeleid.⁴

Die enorme stijging van het aantal academici is het gevolg van de onderwijsrevolutie van de jaren zestig en zeventig. Dankzij de Mammoetwet en de herziening van het hoger onderwijs konden slimme kinderen uit niet-academische milieus op grote schaal gaan studeren. Ik was daar een van, net als velen van jullie.

Die onderwijsrevolutie had grote maatschappelijke gevolgen die pas in deze eeuw goed zichtbaar zijn geworden. Allereerst demografische gevolgen. Door die onderwijsrevolutie is het aantal academici onder de bevolking zo sterk gestegen dat zij een duidelijke en herkenbare sociale groep vormen. Dat is een belangrijke voorwaarde voor verzuiling. *Size matters*. Alleen als een sociale groep omvangrijk en hecht genoeg is, lukt het om eigen scholen, media, sportclubs en partijen te stichten.

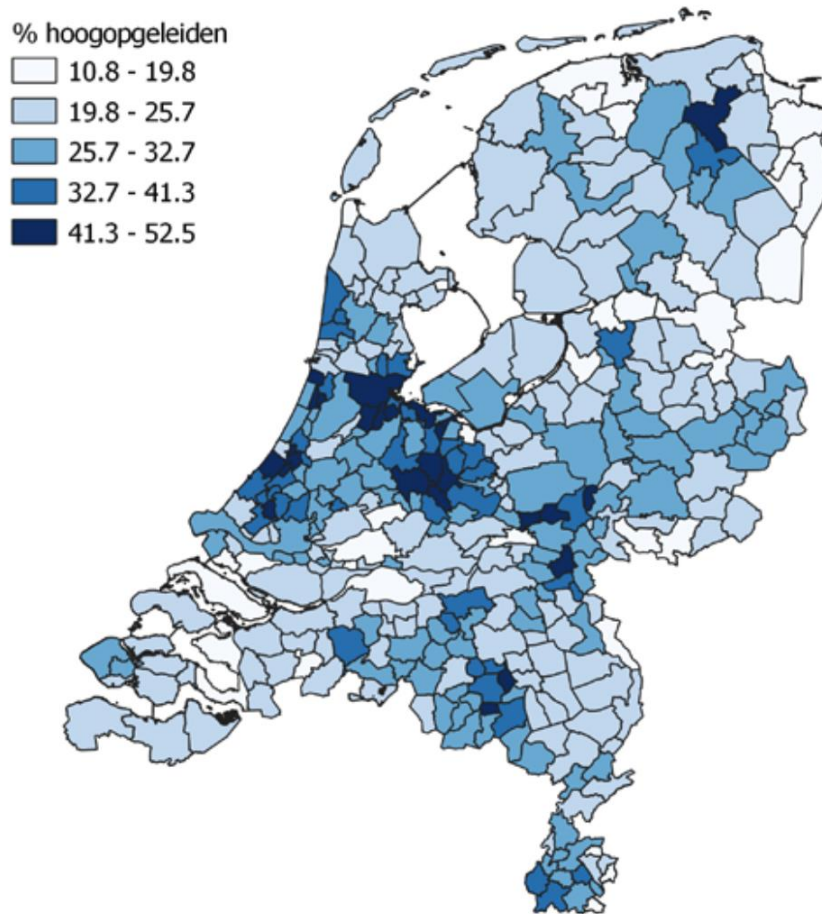
Opleiding als sociale scheidslijn

Met deze segmentatie kwam ook segregatie. Academisch geschoolden en praktisch geschoolden komen elkaar niet meer zo vaak tegen in het leven. Dat komt vooral omdat de academisch geschoolden steeds meer in hun eigen sociale wereld kunnen leven. Dat begint al met vriendschappen. Hoger en lager opgeleiden hebben overwegend gescheiden vriendengroepen.⁵ Naarmate het opleidingsniveau stijgt,

neemt de sociale homogeniteit toe. De overgrote meerderheid van de hoger opgeleiden, 87%, gaat voornamelijk om met vrienden die ook hoger zijn opgeleid.⁶ In 2020 was volgens het CBS de segregatie het hoogst onder mensen met een masteropleiding. Zij hebben relatief veel mensen in hun netwerk die ook een masteropleiding hebben gedaan.⁷

Die sociale segregatie zien we ook terug in de partnerkeuze. Academisch geschoolden en praktisch geschoolden trouwen vaak in eigen kring en nauwelijks met elkaar – net zoals vroeger de protestanten en katholieken, of de arbeiders en de ondernemers, nauwelijks met elkaar trouwden. Die ‘homogamie’ – trouwen in eigen kring – komt onder andere omdat de huwelijksmarkten voor academisch en praktisch geschoolden fysiek en virtueel gescheiden zijn. Academisch geschoolden vinden hun partner vaak tijdens hun studie, bij een vereniging of in de collegebanken. Zo is bijvoorbeeld ook de USBO een belangrijke huwelijksmarkt.

Zodra men gaat samenwonen of trouwen zet die segregatie zich voort. Net als je vroeger op de kaart van Nederland duidelijk gemeenten, regio's en zelfs provincies kon aanwijzen waar vooral katholieken of juist hervormden en gereformeerden woonden, zo kun je dat nu doen voor opleidingsgroepen. Josse de Voogd en René Cuperus hebben zelfs een ‘Atlas van afgehaakt Nederland’ gemaakt waarin zij de verschillen in ruimtelijke spreiding in kaart hebben gebracht.⁸

Figuur 1: Percentage hoogopgeleiden, 2019 (Bron: De Voogd en Cuperus 2021:21)

De hoger opgeleiden blijven na hun afstuderen nog lang wonen in de universiteitssteden en hun randgemeenten. In steden als Amsterdam, Utrecht, Leiden, Delft, Groningen, Wageningen en Nijmegen heeft 40 tot 50% van de inwoners een hbo-of wo-diploma. In feite is de hele noordvleugel van de Randstad, de welvarende strook die loopt van Amsterdam, via het Gooi, Utrecht, Wageningen tot aan Nijmegen, met een aftakking naar Eindhoven, steeds meer het domein van de hoger opgeleiden. Josse de Voogd spreekt zelfs van een 'Greenbelt' die haaks staat op de Biblebelt.⁹

De praktisch geschoolden, de middelbaar en lager opgeleiden, wonen veel meer in de Zuidvleugel van de Randstad, in Den Haag, rond Rotterdam, in het Westland, in plattelandsgemeenten in Zeeland, Drenthe, Friesland en Groningen, in

vissersplaatsen zoals Volendam en Urk, in de mijnstreek, in oude industriesteden, zoals Almelo en Vlaardingen, maar ook in de voormalige groeikernen in de Randstad, zoals Purmerend, Spijkenisse, Almere, Lelystad, of Zoetermeer.

De ruimtelijke segregatie zie je niet alleen tussen steden, maar ook binnen steden. Tijdens de verzuiling woonden in de grote steden de katholieken en de protestanten bij elkaar in de buurt, of in hetzelfde portiek, zoals in mijn geval. Dat geldt vandaag de dag niet meer voor de academisch geschoolden en praktisch geschoolden. De academisch geschoolden wonen in de oude binnensteden, in de negentiende-eeuwse wijken die als een ring om de binnensteden heen liggen, in de tuindorpen uit de jaren dertig, en in de villawijken. De praktisch geschoolden wonen tegenwoordig vooral in de wederopbouwwijken, in de bloemkoolwijken van de jaren zeventig en tachtig, en in de goedkopere delen van de Vinex-gebieden uit begin deze eeuw.

Josse de Voogd heeft dit mooi samengevat in zijn metafoor van bakfietsen en rolluiken.¹⁰ Fiets door een stad en je kunt aan het straatbeeld zien wat de opleidingsachtergrond van de buurt is. In de wijken waar hippe bakfietsen, geveltuintjes en bloemrijke boomspiegels het straatbeeld bepalen, wonen vooral academisch geschoolden; daar waar rolluiken, gammaschuttingen en tegeltuinen domineren is het domicilie van de praktisch geschoolden.

Die ruimtelijke scheiding zet zich voort zodra er kinderen komen. Academisch geschoolde ouders bakfietsen met hun kinderen de wijk uit naar scholen met veel andere kinderen uit hoogopgeleide gezinnen en komen, als vanzelf, terecht bij het algemeen bijzonder onderwijs, bij schoolverenigingen, Jenaplan, Montessori en Vrije scholen. Praktisch opgeleide ouders kiezen meestal voor de school in de buurt en komen terecht op openbare, katholieke of protestantse scholen met overwegend kinderen van andere praktisch geschoolde ouders.¹¹ Ook na schooltijd komen ze elkaar maar in beperkte mate tegen. Kinderen van hoogopgeleide ouders zitten veel

vaker op clubjes in de sfeer van natuur en milieu of bij zang-, muziek- en theaterclubjes dan kinderen van lager opgeleiden.¹²

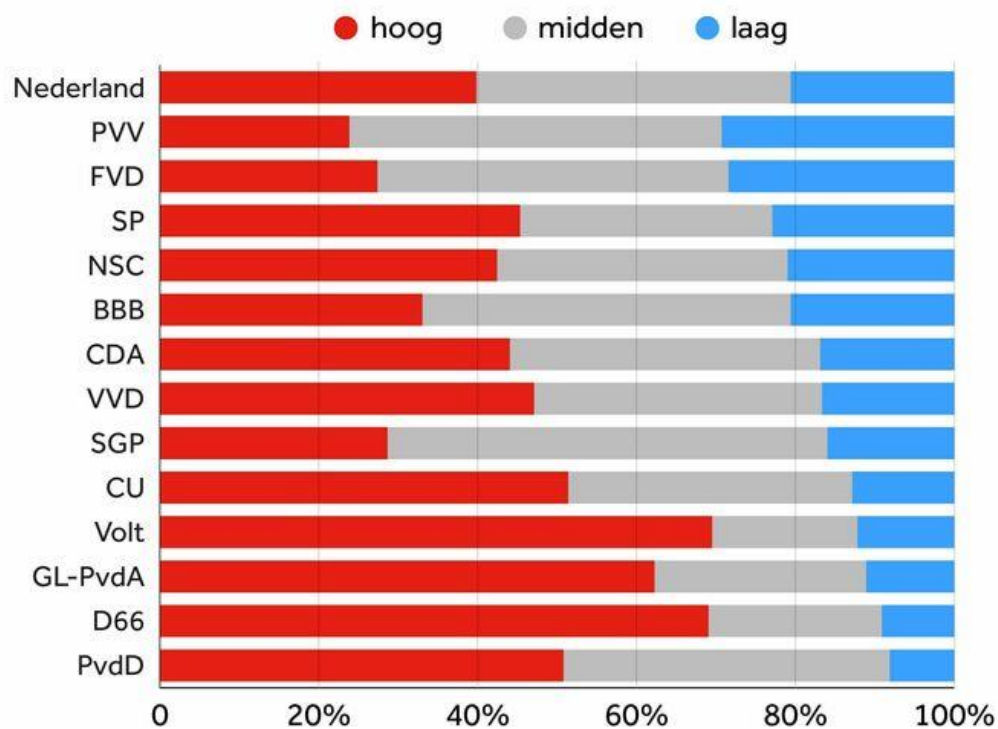
Na de lagere school zet die sociale en ruimtelijke segregatie zich voort. Kinderen van academisch opgeleide ouders treffen elkaar op de categorale gymnasia en op de lycea met alleen havo/vwo. De kinderen van de praktisch geschoolden komen vooral terecht op vmbo-scholen en roc's.¹³ In de afgelopen decennia verdwenen veel brede scholengemeenschappen, waar je zowel vmbo als havo/vwo kon doen en de verschillende groepen elkaar in de pauze en op schoolfeesten troffen. Daarvoor in de plaats kwamen steeds meer categorale scholen die alleen gymnasium of havo/vwo of alleen vmbo aanbieden. Ook zijn er steeds minder brede brugklassen, waar leerlingen met een vmbo/havo- en havo/vwo-advies bij elkaar in de klas zitten. En voor zover die brede scholen nog bestaan, zitten de vmbo-afdeling en de havo/vwo afdeling niet meer in hetzelfde gebouw. Nog maar 12% van de havo/vwo-leerlingen in ons land zit in een gebouw waar ook beroepsgerichte vmbo-leerwegen worden aangeboden.¹⁴

Opleiding als politieke scheidslijn

Academisch geschoolden en praktisch geschoolden leven niet alleen in gescheiden sociale werelden, ze hebben ook andere politieke voorkeuren. Vroeger kon je op basis van iemands religieuze achtergrond vrij goed voorspellen op welke partij iemand zou stemmen. Katholieken stemden meestal op de KVP, gereformeerden op de ARP of SGP, hervormden op de CHU en vrijzinnigen en onkerkelijken stemden op de PvdA of de VVD. Tegenwoordig is opleidingsniveau de belangrijkste variabele bij stemgedrag. Bij elke verkiezing blijkt weer dat er een sterke opleidingsgradiënt is. Hoe kosmopolitischer een partij is, hoe meer haar kiezers uit academisch geschoolden bestaan; en omgekeerd, hoe nationalistischer een partij is, hoe meer het electoraat bestaat uit praktisch geschoolden. Figuur 2 laat dit goed zien. Het electoraat van Volt en D66 bestond bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen voor twee derde uit kiezers met een hbo- of wo-diploma, terwijl het electoraat van de PVV

voor ruim driekwart uit kiezers bestaat die maximaal een mbo-diploma hebben.

Opleidingsniveau van kiezers per partij

bron: Ipsos in opdracht van de NOS en RTL

Figuur 2: Tweede Kamerverkiezingen 2023, opleidingsniveau kiezers per partij (%) (Bron: Ipsos)

De belangrijke politieke scheidslijnen, rond internationalisering, natuur en milieu, immigratie en integratie, lopen tegenwoordig langs opleidingslijnen. Hoe homogener je sociale netwerk is naar opleidingsniveau, hoe groter de kans is dat je aan de ene of de andere kant van de scheidslijn staat.¹⁵ Ben je academisch opgeleid, met name in de sociale en geesteswetenschappen, dan is de kans heel groot dat je pro-EU bent, voor open grenzen en dat je je grote zorgen maakt over klimaatverandering. Ben je praktisch geschoold, dan is de kans groter dat je sceptisch bent over Europese eenwording, voorstander van het inperken van de immigratie en dat je je zorgen maakt over de kosten van klimaatmaatregelen.

Dat is geen kwestie van vals bewustzijn of van fabeltjesfuiken op internet. Het heeft te maken met andere belangen en met andere waarden. Zo zijn de lusten en de lasten van europeanisering, immigratie en klimaatverandering niet gelijk verdeeld. Voor academisch geschoolden brengt de EU een *gap year* in een ander land, een ruimere arbeidsmarkt en hogere lonen. Voor praktisch geschoolden zorgen europeanisering en immigratie voor meer concurrentie op de arbeids- en woningmarkt, en voor sociaal ongemak. De soms moeizame socialisatie van steeds weer nieuwe groepen migranten vindt vooral plaats op de vmbo-scholen en de roc's en veel minder op de categorale gymnasia en de universiteiten. Maar het is ook een kwestie van andere morele intuïties, zoals Koen Damhuis heeft laten zien.¹⁶ Academisch geschoolden zijn veelal universalistisch georiënteerd en hechten meer waarde aan open grenzen en culturele diversiteit. Praktisch geschoolden zijn vaker particularisten en hechten meer waarde aan lokale gemeenschapszin en nationale identiteit.

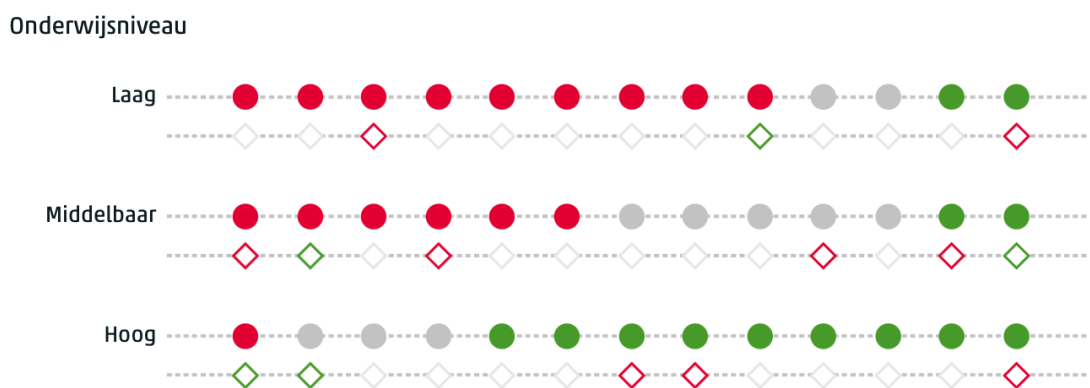
De academisch geschoolden trekken aan het langste eind

Opleiding is dus de nieuwe verzuiling. Nog meer dan de katholieken, protestanten en openbaren uit de vorige eeuw, leven academisch en praktisch geschoolden in gescheiden sociale werelden. Ze trouwen niet met elkaar, ze wonen in andere steden en wijken, hun kinderen zitten op andere scholen en andere clubs, ze stemmen op andere partijen en ze denken heel anders over de grote sociale kwesties van deze tijd.

Maar er zijn ook verschillen met die eerdere verzuiling. Ik noem er twee.

In de portiekflat uit mijn jeugd waren er geen grote verschillen in welvaart tussen de gereformeerde, katholieke en openbare gezinnen. In de loop van de twintigste eeuw emancipeerden de katholieken en de 'kleine luyden', en na de Tweede Wereldoorlog deelden ze op gelijke voet in de grote welvaartsgroei. Dat is nu niet zo. De nieuwe verzuiling naar opleiding is ook een sociaaleconomische scheidslijn.

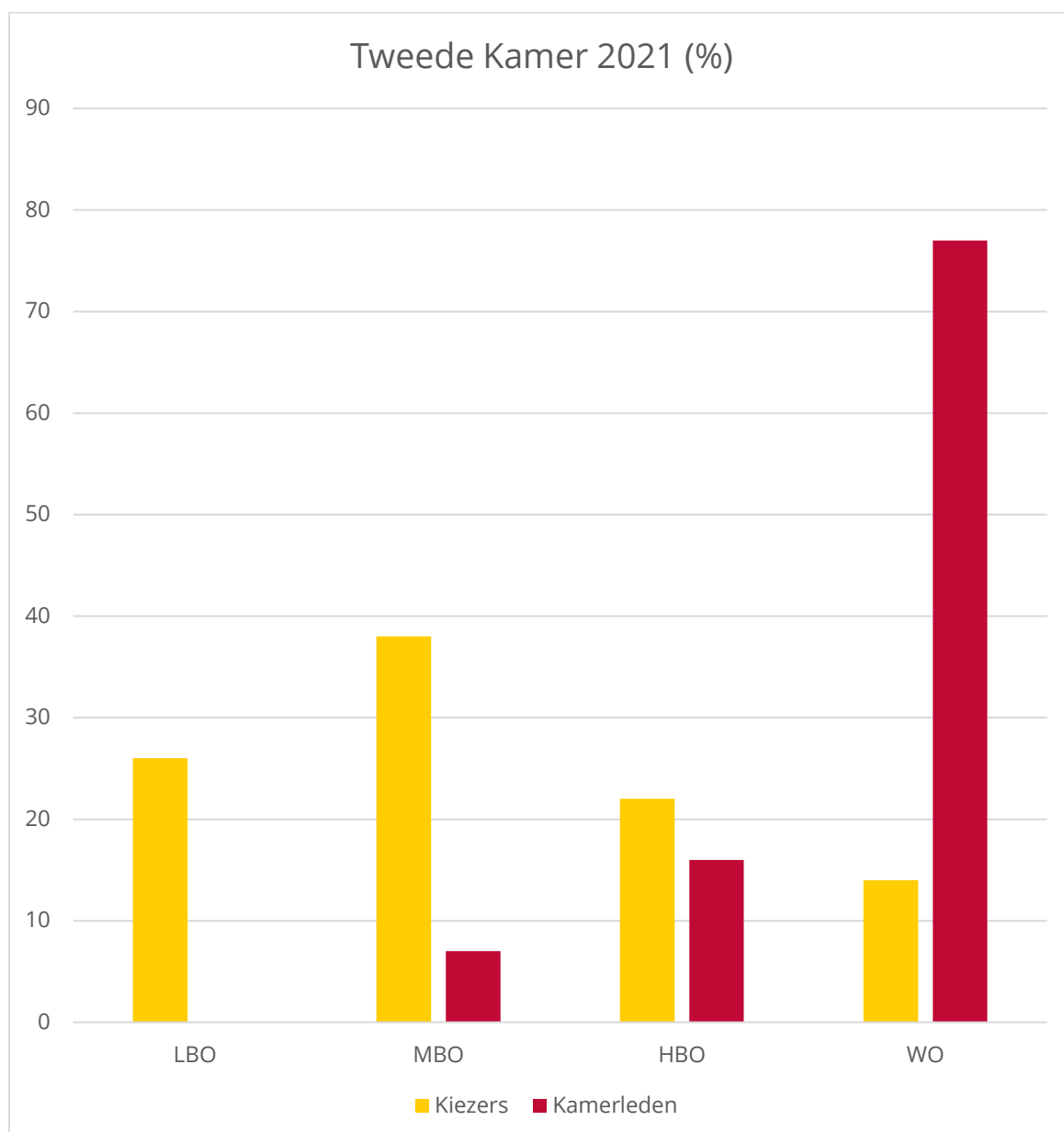
Volgens het CBS zijn de verschillen in brede welvaart tussen hoger en lager opgeleiden fors, zoals te zien is in figuur 3. Lager opgeleiden scoren op 9 van de 13 indicatoren lager dan gemiddeld – dat is aangegeven met de rode bolletjes. Voor de hoger opgeleiden is dat precies omgekeerd, zij scoren op 9 van de 13 indicatoren ruim boven het gemiddelde – bij hen zie je vooral groene bolletjes. De middelbaar opgeleiden doen het niet eens zoveel beter dan de lager opgeleiden. Zij scoren op zes van de dertien indicatoren onder het gemiddelde.

Figuur 3: Onderwijsniveau en brede welvaart, CBS Monitor Brede Welvaart 2023 (Bron: CBS) ¹⁷

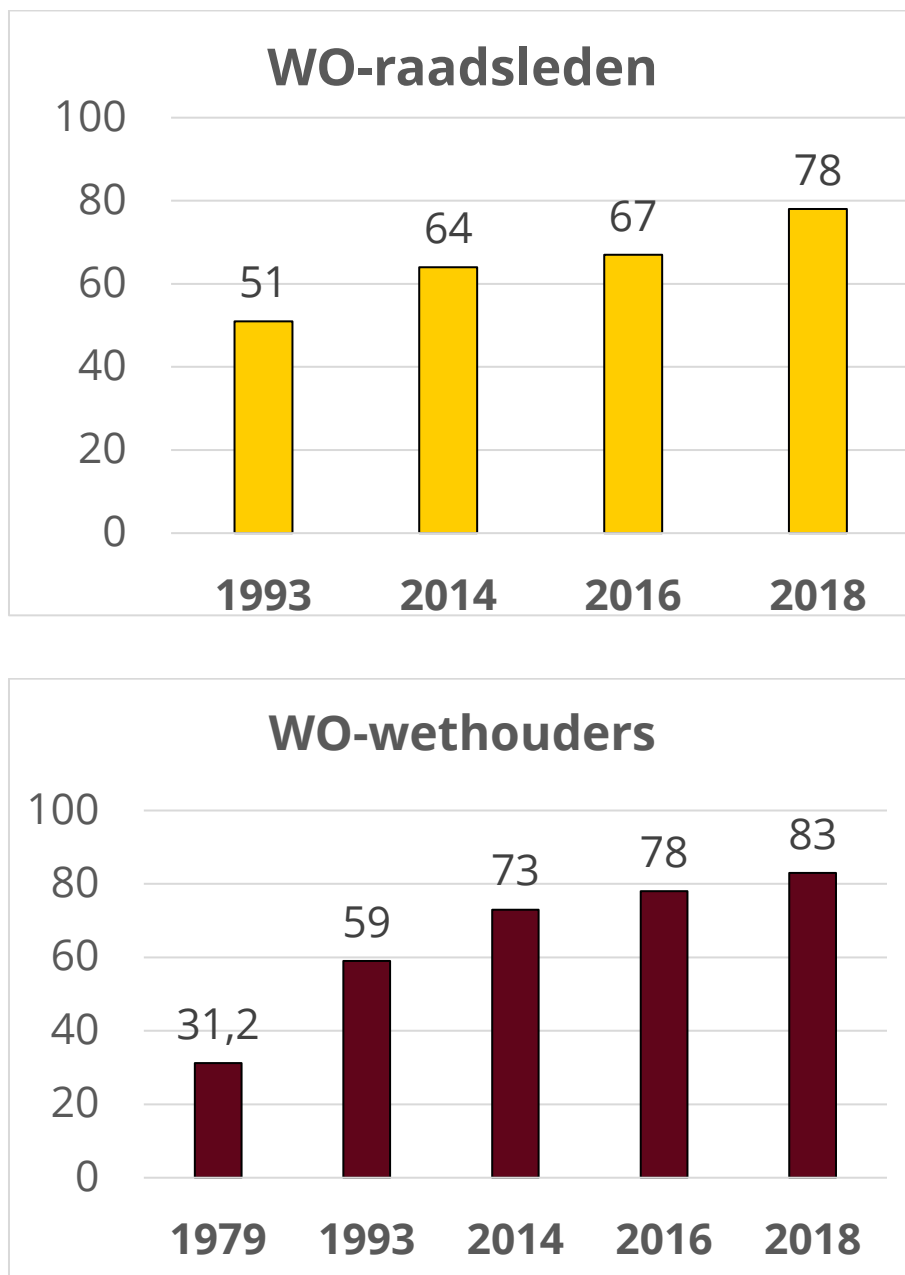
De hoger opgeleiden wonen in de rijkere delen van het land, in de mooiste steden en daarbinnen dan ook weer in de betere buurten. Ze hebben veel vaker een koopwoning dan een sociale huurwoning. Met een hbo- of wo-diploma heb je veel vaker een vast contract en verdien je anderhalf tot tweeëneenhalf keer zoveel dan met een vmbo- of mbo-diploma. Je leeft jaren langer en vooral ook in een betere gezondheid, en met minder kans op psychische aandoeningen. De middelbaar opgeleiden zijn wat beter af dan lager opgeleiden, maar de verschillen zijn vaak niet eens zo groot. De grootste kloof zit tussen de academisch opgeleiden en de rest. De academici trekken op vrijwel alle gebieden aan het langste eind.

Dat geldt in het bijzonder voor de politiek. De academici hebben sinds de jaren zestig een lange mars door de instituties gemaakt. Alle politieke instituties, niet alleen Kamer en kabinet, maar ook de gemeenteraden, de colleges van B&W, en vrijwel alle maatschappelijk middenveldorganisaties, kennisinstellingen en overlegorganen die ertoe doen, worden tegenwoordig bevolkt door academisch geschoolden.

Figuur 4: Opleidingsniveau Kiezers en Tweede Kamerleden 2021 (%)

In de afgelopen jaren had ruim 75% van de Kamerleden een universitaire achtergrond, terwijl nog steeds niet veel meer dan 14% van de kiezers academisch geschoold is. In 2021 had bijvoorbeeld bijna twee derde van de kiezers een lagere of middelbare opleiding, maar onder de Kamerleden gold dit maar voor zo'n 7%. Hetzelfde beeld zien we in het lokaal bestuur. De overgrote meerderheid van gemeenteraadsleden en wethouders is tegenwoordig academisch opgeleid.

Figuur 5: Toename percentage raadsleden en wethouders met WO-diploma¹⁸

Nederland is in vrijwel alle opzichten een diplomademocratie, een democratie waarin de burgers met de hoogste diploma's het voor het zeggen hebben. Onderzoek laat zien dat dit ertoe leidt dat de politieke voorkeuren van hoger opgeleiden veel meer worden gehonoreerd dan die van lager en middelbaar opgeleiden.¹⁹

Dat is misschien nog wel het grote verschil met de verzuiling uit mijn jeugd. Evenredigheid was destijds een belangrijke spelregel van de pacificatiepolitiek en de verschillende zuilen deelden niet alleen in de welvaart, maar ook in de politieke macht.

De meritocratie is in de afgelopen decennia buiten haar oevers getreden. Anders dan in de vorige eeuw is er tegenwoordig één zuil die in alle belangrijke sociale domeinen en politieke arena's aan het langste eind trekt, en dat is de zuil van de academisch geschoolden. Dat is een bron van ressentiment en rancune.²⁰ De winst van de BBB en de PVV bij de vorige verkiezingen valt in dit licht goed te begrijpen. Het hoofdlijnenakkoord van het kabinet-Schoof laat zich lezen als een revanche op de diplomademocratie. Het staat vol met 'nare' dingen voor academisch geschoolden, zoals een hogere btw op boeken en cultuur, minder ontwikkelingshulp, en minder aandacht voor natuur en klimaat. En het belooft aantrekkelijke dingen voor praktisch geschoolden, zoals lagere lasten voor autorijden, meer vaste arbeidscontracten, minder migranten en een halvering van het eigen risico in de zorg. Het is dan ook geen toeval dat het vertrouwen in de politiek en in het kabinet met name onder praktisch opgeleiden spectaculair steeg na het aantreden van het kabinet Schoof.²¹ Eindelijk een kabinet waarin hun zorgen en belangen op de agenda staan.

Wat dit betekent voor de universiteit

Daarmee ben ik aangeland bij wat die nieuwe verzuiling betekent voor de universiteit. Eerst de universiteiten als instituties. In de vorige eeuw had elke zuil zijn eigen universiteit. De gereformeerden hadden de VU, de katholieken de Radboud en

Tilburg, de socialisten hadden de UvA – toen nog Gemeente Universiteit – en de liberalen hadden Leiden en Utrecht. Nu horen alle universiteiten bij één zuil, die van de academisch geschoolden. Sterker nog, de universiteit is een van de centrale instituties van die zuil. Het is de plek waar normen en waarden en manieren van doen binnen die zuil worden overgedragen, waar vriendschappen en netwerken voor het leven ontstaan, waar men levenspartners vindt en waar rekrutering voor politieke functies plaatsvindt. Maar daarmee is de universiteit niet meer een politiek neutrale plek. De universiteit zelf wordt ook onderdeel van de politieke en sociale strijd. Het is geen toeval dat het kabinet-Schoof, dat vooral gesteund wordt door praktisch geschoolde kiezers, zwaar bezuinigt op de universiteiten. Voor praktisch geschoolde kiezers horen universiteiten bij de ‘andere partij’.

Wat daarbij een rol speelt is dat de agenda van de universiteiten zelf niet altijd politiek neutraal is, maar de belangen van de academisch geschoolden dient. Neem bijvoorbeeld internationalisering. Als je daar met de bril van diplomademocratie naar kijkt, dan zie dat dit niet een waarde vrije agenda is die iedereen in gelijke mate vooruithelpt. Je hoeft niet al te veel van Bourdieu te hebben gelezen om te zien dat de sterke stijging van het aantal internationale studenten vooral komt omdat de hogere middenklasse haar kinderen zo een betere uitgangspositie probeert te geven op de arbeidsmarkt. Voor de bestbetaalde functies in westerse samenlevingen is een academisch diploma niet meer genoeg; je moet je onderscheiden door een *university college* te hebben gedaan, door een tweede, internationale master, of door internationale stages.²² Met name voor EU-studenten zijn Nederlandse universiteiten met hun lage collegegelden en goede faciliteiten erg aantrekkelijk geworden na de Brexit en de grote verhoging van de collegegelden op Britse universiteiten. In feite betaalt de Nederlandse belastingbetaler – en dat zijn in meerderheid praktisch geschoolden – mee aan het vergroten van de maatschappelijke ongelijkheid in de ons omringende landen.

Ook de opkomst van het Engels als voertaal op de universiteiten is geen politiek neutrale exercitie. Het zorgt voor exclusie van met name de praktisch geschoolde burgers en werknemers die niet zo taalvaardig zijn in het Engels. Het zorgt ook voor een verdringing van lokale vraagstukken door internationale thema's. Internationale staf en studenten lezen geen Nederlandse teksten en kunnen geen veldwerk doen in Nederlandse wijken en gemeenten. Toen ik politieke wetenschappen studeerde in Leiden was Nederlandse politiek het belangrijkste vak. Tegenwoordig is het nog maar een klein vak in de kleine Nederlandstalige bacheloropleiding en is de verplichte literatuur zelfs in het Engels. Het overgrote deel van het curriculum gaat over internationale onderwerpen. Met het Engels komen ook de narratieven en agenda's van Amerikaanse elite-universiteiten mee. Denk bijvoorbeeld aan de opkomst van het New Public Management in de bestuurskunde of aan een preoccupatie met ras en kleur bij de categorisering van bevolkingsgroepen.

Begrijp me goed, ik ben geen tegenstander van internationalisering – ik heb zelf aan een Amerikaanse elite-universiteit gestudeerd. Maar internationalisering is geen waardenvrije exercitie in het licht van de nieuwe verzuiling. Internationalisering past bij het universalistisch waardenpatroon van academici, maar staat haaks op meer particularistische morele intuïties van praktisch geschoolden. Bovendien kent ze winnaars en verliezers. Internationalisering is een van de bronnen van de toenemende sociale ongelijkheid die we als maatschappijwetenschappers zelf bestuderen.

Opleiding als nieuwe verzuiling vraagt van universiteiten een zekere nederigheid. Wat goed is voor de universiteiten en voor academici is niet per definitie ook goed voor de rest van Nederland. Het vraagt vooral ook om meer zelfreflectie over de eigen agenda. Sluiten ons onderzoek en ons onderwijs ook aan bij de zorgen en de leefwereld van meer praktisch geschoolde burgers in ons land? Dat is ook een kwestie van politiek eigenbelang voor de universiteiten. Wanneer de universiteiten

zich in taal en thema's losmaken van grote delen van de Nederlandse samenleving zal dat het ressentiment tegen de academische wereld voeden. De Nederlandse universiteiten worden betaald met publieke middelen. Waarom zouden de lager en middelbaar opgeleiden, de meerderheid van de belastingbetalers, moeten blijven bijdragen aan instellingen die hen over het hoofd zien?

Diplomademocratie op de UU

Dan de Universiteit Utrecht. Ook op onze UU worden de praktisch geschoolden en hun belangen wel eens over het hoofd gezien. Een voorbeeld hiervan is het Strategisch plan dat in 2021 werd vastgesteld. Het draagt de titel *Samen de wereld duurzaam verbeteren* en staat vol met mooie woorden over diversiteit, inclusie en de universiteit als gemeenschap. Bijna de helft van het UU-personeel – 45 % van de aanstellingen – valt in de categorie ondersteunende staf en velen daarvan zijn niet academisch geschoold.²³ In het strategisch plan komen zij echter niet voor. Nergens is ook maar een paragraafje gewijd aan de ondersteunende staf en hun rechten, zorgen en ambities. Er wordt veel gesproken over inclusie en wederzijds respect, maar bij alles wat erover wordt gezegd is duidelijk dat dit alleen geldt voor studenten en voor de wetenschappelijke staf.

In hetzelfde jaar dat dit strategische plan verscheen werden bijvoorbeeld twintig kantine medewerkers ontslagen door Eurest omdat er even geen werk meer voor hen was vanwege de sluiting van de gebouwen in de Corona-periode. Onder hen waren onze eigen Marcel Adelaar en de kantinebeheersters van het bestuursgebouw, die al hun hele leven voor de UU hadden gewerkt. De behandeling van deze facilitaire medewerkers contrasteerde met de manier waarop de UU is omgegaan met het wetenschappelijke personeel tijdens de coronaperiode. Geen enkel lid van de wetenschappelijke staf is ontslagen vanwege corona. Alleen met heel veel inzet en dankzij steun van het College van Bestuur is het gelukt om Marcel Adelaar weer terug in dienst te krijgen bij Eurest.

Achter dit incident zit een groter verhaal. Het ontslag van de kantine medewerkers was het gevolg van het besluit van de UU in 2011 om al haar kantine personeel te 'outsourcen' naar commerciële partijen. Hetzelfde is gebeurd met de schoonmakers en met een deel van de portiers en de receptionisten. Ook zij zijn geen lid meer van de UU-gemeenschap. Voor hen gelden de mooie woorden over diversiteit, inclusie en gemeenschap niet. Outsourcing betekent namelijk dat zij te maken hebben met lagere cao-lonen, met nul-urencontracten en met wisselende werkplekken. Juist de minst betaalde medewerkers kregen zo nog slechtere arbeidsvoorwaarden. Vergelijk dat eens met de terechte inspanningen die zijn gedaan om jonge onderzoekers te helpen met vaste contracten en hogere cao-lonen. Het is best wrang te moeten constateren dat de UU zelf heeft bijgedragen aan de toenemende ongelijkheid in brede welvaart en bestaanszekerheid die door haar eigen onderzoekers wordt geagendeerd.

Ik ben ervan overtuigd dat deze wat stiefmoederlijke behandeling van het praktisch geschoolde deel van de UU niet met opzet gebeurt. Het is een typisch voorbeeld van diplomademocratie: omdat vrijwel alle beleidsmakers academisch zijn geschoold en alleen omgaan met andere academici, komen de belangen en de zorgen van de meer praktisch geschoolden niet in het vizier. Dat is geen kwestie van onwil, maar vooral van onbekendheid. De open blik en open houding waar de UU naar streeft, is in de verte gericht waardoor men grote delen van de eigen gemeenschap over het hoofd ziet.

Wat betekent dit voor de UU? We hebben sinds een paar jaar een nieuw UU-lied. Het derde couplet gaat als volgt:

Of je nu onderzoeker of bestuurder bent
Promovendus, hoogleraar of student
Assistent of adviseur, receptionist
Hier vind jij je eigen plek beslist.

Laten we ervoor zorgen dat dit couplet wordt waargemaakt en dat de receptionisten, maar ook de schoonmakers, de portiers en de kantine medewerkers weer beslist hun eigen plek krijgen binnen de UU. Samen met Paul Boselie heb ik daartoe in het verleden al wat suggesties gedaan:

- Betrek de praktisch geschoolde staf meer bij dit soort strategische besluiten.
- Wees zeer terughoudend met het uitbesteden van dienstverlenende taken.
- Neem de schoonmakers en het kantinepersoneel weer in vaste dienst van de UU en op basis van de CAO voor de universiteiten.
- Zorg ervoor dat dienstverlenend personeel een herkenbare thuisbasis heeft.

B&O en de nieuwe verzuiling

Daarmee kom ik als vanzelf bij de Bestuurs- en organisatie wetenschap. Wat betekent die nieuwe verzuiling voor de USBO? Het achterland van de UU is de hoogstopgeleide regio van Nederland zagen we al op de kaart van Josse de Voogd. Dat zien we terug bij onze studenten. Dit jaar heeft 65% van onze eerstejaars bachelorstudenten tenminste één ouder die op de universiteit heeft gestudeerd.²⁴ Daar is niets mis mee en je hoeft je er niet voor te schamen. Maar het is wel een handicap voor sociale wetenschappers en voor bestuurswetenschappers in het bijzonder.

Die academische achtergrond kan in de eerste plaats leiden tot inhoudelijke beperkingen. Het betekent bijvoorbeeld dat wij als bestuurswetenschappers niet klakkeloos mogen aannemen dat onze eigen zorgen en waarden representatief zijn

voor grote delen van Nederland. We zullen bij het vaststellen van onze onderzoeksagenda's en onderwijsthema's kritischer moeten kijken of we daarmee ook recht doen aan de zorgen en belangen van de meer praktisch geschoolde burgers in ons land.

In de tweede plaats is ze een methodologische beperking bij het doen van onderzoek. Kees van den Bos en Liesbeth Hulst hebben laten zien dat respondenten heel anders reageren op een onderzoekster die Marie-Claire heet en er ook zo uit ziet, dan op een onderzoekster die Priscilla heet en zich ook zo kleedt.²⁵ Bij het doen van onderzoek moet er meer aandacht komen voor opleidingsachtergronden en wat die betekenen voor non-response en voor de validiteit van onderzoeksdata.

Omdat bijna twee derde van onze studenten tweede of derde generatie academici zijn, hebben ze ook een handicap wanneer ze na hun afstuderen gaan werken als beleidsmaker of adviseur. Omdat de leefwerelden van academisch geschoolden en praktisch geschoolden tegenwoordig zo gescheiden zijn, hebben ze te weinig weet van de belangen en zorgen van praktisch geschoolden. Dat is een van de problemen van de diplomademocratie. Die leidt tot scheve beleidsagenda's en soms ook tot ondoenlijk beleid voor grote groepen van de bevolking.

We moeten onze studenten helpen om te gaan met deze beperkingen. Zij moeten meer weet krijgen hoe de meerderheid van Nederland leeft, een meerderheid voor wie zij straks beleid gaan maken. Dat kan bijvoorbeeld door:

- binnen de opleidingen veel meer de samenwerking te zoeken met mbo-instellingen en mbo-studenten, bijvoorbeeld in het meer op ontwerp gerichte en toegepaste onderzoek.
- maatschappelijke stages verplicht onderdeel te maken van ons curriculum. En dan niet bij de WRR of op ministeries, maar bij zorginstellingen, in de logistiek

en in de bouw. En dan niet als assistent of adviseur, maar ook gewoon als schoonmaker, portier of receptionist.

Maar nu begin ik over mijn graf heen te regeren. Het is tijd om terug te kijken en dankbaar te zijn.

Dank

Ik ben als eerste de meritocratie zeer dankbaar. Toen ik ging studeren was het alsof ik thuiskwam. De universiteit was voor mij een openbaring – eindelijk een plek waar je ongegeneerd nieuwsgierig en wijsneuzerig mocht zijn. Als tweede ben ik de Universiteit Utrecht dankbaar dat ik hier ruim 27 jaar hoogleraar heb mogen zijn. Ik vind het nog steeds geweldig om professor te zijn. En de UU is een hele fijne universiteit. Hier heb ik beslist mijn plek gevonden. Ik ben de colleges van bestuur, en in het bijzonder Jan Veldhuis en Willem-Hendrik Gispen, ook zeer dankbaar dat ze Paul Verweel en mij alle ruimte hebben geboden om de USBO op te richten en uit te bouwen.

Elke keer als ik op de USBO kom, ervaar ik dat als een warm bad. Dat komt in het bijzonder door onze ondersteunende staf, door Esther Verheijen, Marijke van Oorspronk, Liliane van der Vaart, Esther Krak, Zahia El Bouziri, Lianne van Donselaar en Karin Kienhuis; door de frontoffice met onder andere John van Drie, Hans Ras en Danielle van Loo; door de schoonmakers, zoals Mohamed Errachidi, en door Marcel Adelaar van het restaurant. En het komt ook door de vele fijne collega's, zoals bijvoorbeeld Wieger Bakker, Sabine Jansen, Marcel Tebbens, Paul Adriaanse, Ank Michels, Margo Trappenburg, Peter Leisink, Mirko Noordegraaf, Maarten van Bottenburg, Paul Boselie, Albert Meijer, Thomas Schillemans, Barbara Vis, Marie-Jeanne Schiffelers, Nienke Kuitenbrouwer, Sebastiaan Princen, Sebastiaan Steenman, en Judith van Erp, die de afgelopen jaren ervoor hebben gezorgd dat de USBO verder

is gegroeid en toch ook de warme gemeenschap is gebleven voor staf en studenten die Paul Verweel en ik voor ogen hadden.

Binnen de UU was het strategisch thema Instituties voor Open Samenlevingen mijn tweede huis. Sinds 2007 al zit ik in het programmateam en heb ik samengewerkt met inspirerende collega's van andere disciplines. Voorop natuurlijk Bas van Bavel en Linda Westerink, zonder wie IOS niet had kunnen bestaan, maar bijvoorbeeld ook Kees van den Bos, Henk Kummeling, Erik Stam, Tanja van der Lippe, Vincent Buskens, Marko Hekkert, José van Dijck, Anna Gerbrandy, Flor Avelino, Carolina Castaldi en op WVS7bis onder anderen Marnix de Witte, Esther van Zoen, Constant van der Putten, Ulrike Bilgram en Noor Soesbergen.

Wetenschap doe je niet in je eentje. Ik heb enorm geluk gehad met geweldige co-auteurs. Aan het begin van mijn loopbaan waren dat Willem Witteveen, alweer tien jaar geleden bruto omgekomen met de MH17, en Hans Oversloot. Vervolgens Paul 't Hart, met wie ik zoveel heb gepubliceerd dat veel mensen ons nauwelijks uit elkaar kunnen houden. En Anchrit Wille, zonder wie de boeken over diplomademocratie nooit waren geschreven, en met wie ik een herziene versie aan het voorbereiden ben waar deze afscheidsrede mede op is gebaseerd. Steeds vaker zijn dat ook oud-promovendi, zoals Thomas Schillemans, Gijs-Jan Brandsma, Albert Meijer en Stephan Grimmelhuijsen. En op de WRR mocht ik werken met formidabele stafleden, zoals Anne-Greet Keizer, Will Tiemeijer, Meike Bokhorst en Roel Jennissen.

Ook leven doe je niet in je eentje. Toen ik hier voor het eerst stond, bij mijn oratie als hoogleraar rechtsfilosofie in 1998, hadden Marianne en ik een groot huis met drie kleine kinderen, Anna, Bella en Clara. Nu hebben we een wat kleiner huis, met een grote tuin, en drie kleinkinderen, Vera, Lucas en Louis. Voor hen ben ik niet professor Bovens, maar Opa Tuin. En zo hoort het. Want vanaf nu geldt wat Candide in de

gelijknamige roman van Voltaire zegt tegen de wijsneuzerige professor Pangloss:

'Cela est bien dit (...) mais il faut cultiver notre jardin'.

Ik heb gezegd.

Referenties

Bos, K. van den, Hulst, L., Robijn, M., Romijn, S., & Wever, T. (2023). Field experiments examining trust in law: Interviewer effects on participants with lower educational backgrounds. *Utrecht Law Review*, 19(1), 1-19. <https://doi.org/10.36633/ulr.817>.

Bovens, M. (2012). *Opleiding als scheidslijn: Van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken*. Oratie Van Doorn wisselleerstoel Erasmus Universiteit Rotterdam.

Bovens, M. (2015). Opleiding als nieuwe sociale scheidslijn. *Sociologos. Tijdschrift voor Sociologie*, 36(3), 264-275.

Bovens, M., & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Bert Bakker.

Bovens, M., & Wille, A. (2017). *Diploma Democracy: The Rise of Political Meritocracy*. Oxford University Press.

Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (Eds.). (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: SCP en WRR.

Damhuis, K., & Westheuser, L. (2024). Cleavage politics in ordinary reasoning: How common sense divides. *European Societies*, 26(4), 1195-1231.

Dronkers, J., & van de Werfhorst, H. (2016). Meritocratisering in schoolloopbanen in Nederland. In P. de Beer & M. van Pinxteren (Eds.), *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving* (pp. 25-43). Amsterdam University Press.

Houwen, K. van der (2010). Lidmaatschappen en deelname aan verenigingen. In *Sociale samenhang: Participatie, vertrouwen en integratie* (pp. 41-52). Den Haag: CBS.

Houwen, K. van der, Kloosterman, R., & te Riele, S. (2010). Contacten tussen bevolkingsgroepen. In *Sociale samenhang: Participatie, vertrouwen en integratie* (pp. 183-196). Den Haag: Centraal Bureau Statistiek.

Jong, J. de, & Kamphorst, J. (2024). Separated by Degrees: Social Closure by Education Levels Strengthens Contemporary Political Divides. *Comparative Political Studies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00104140241271104>.

Noordzij, K. (2023). *Revolt of the Deplored: Perceived cultural distance and less-educated citizens' political discontent*. Dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam.

Schakel, W., & Van der Pas, D. (2021). Degrees of influence: Educational inequality in policy representation. *European Journal of Political Research*, 60(2), 418-437. <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1475-6765.12405>.

Vogels, R., Turkenburg, M., & Herweijer, L. (2021). *Samen of gescheiden naar school: De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting*. Den Haag: SCP.

Volker, B., Andriessen, I., & Posthumus, H. (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In M. Bovens, P. Dekker, & W. Tiemeijer (Eds.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 217-234). Den Haag: SCP en WRR.

Voogd, J. de (2011). *Bakfietsen en rolluiken: De electorale geografie van Nederland*. De Helling.

Voogd, J. de, & Cuperus, R. (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland: Over buitenstaanders en gevestigden*. Den Haag.

Zeldenrijk, D. (2010). *Je voelt het gewoon: Een onderzoek naar schoolkeuze en segregatie*. Den Haag: RMO.

Eindnoten

¹ Deze passage is grotendeels overgenomen uit Bovens 2015.

² Bovens & Wille 2011; 2017; Bovens 2012.

³ Bron: CBS, 13e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960, in het bijzonder deel 08A, Tabel 1a en deel 09, H2, p. 14. Geraadpleegd via:

<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT196009/index.html>.

⁴ CBS statline 2024, Bevolking; hoogst behaald onderwijsniveau en herkomst, 2024 2e kwartaal; <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/85453NED#shortTableDescription>. Geraadpleegd september 2024.

⁵ Volker, Andriessen & Posthumus, 2014; De Jong & Kamphorst 2024.

⁶ Van der Houwen, Kloosterman & Te Riele, 2010:191; De Jong & Kamphorst 2024.

⁷ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/15/opleidingssegregatie-in-nederland-gedaald>.

⁸ De Voogd & Cuperus 2021.

⁹ <https://decorrespondent.nl/9617/in-het-politieke-landschap-heeft-de-biblebelt-een-duurzaam-zusje-gekregen-de-greenbelt/12e0d7e1-d1ce-036b-218b-f1409d94a83e>.

¹⁰ De Voogd 2011.

¹¹ Zeldenrijk 2010.

¹² Van der Houwen 2010: 45.

¹³ Volgens onderzoekers van het SCP (Vogels, Turkenburg & Herweijer 2021: 10) komt: 'op vestigingen met alleen aanbod van havo en vwo 53% van de leerlingen uit het hoog opgeleide milieu, op vestigingen met alleen aanbod van vwo loopt dat op tot 70%. Bij dat laatste cijfer speelt mee dat leerlingen met hoog opgeleide ouders niet alleen meer dan andere leerlingen gymnasium volgen, maar dan ook nog vaker voor een categoriaal gymnasium hebben gekozen, vooral als de ouders academisch zijn opgeleid. In vestigingen met alleen aanbod van de vmbo basis- of kaderberoepsgerichte leerweg of een breed aanbod van vmbo-leerwegen heeft slechts 17% respectievelijk 20% hoog opgeleide ouders.'

¹⁴ Vogels, Turkenburg & Herweijer 2021: 9.

¹⁵ Zie hiervoor het onderzoek van De Jong & Kamphorst (2024).

¹⁶ Damhuis & Westheuser 2024. Zie ook Bovens, Dekker & Tiemeijer 2014: 17-19.

¹⁷ <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals-2023/verdeling/samenvatting>.

¹⁸ Gebaseerd op data uit de Staat van het openbaar bestuur.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld Schakel & van der Pas 2021.

²⁰ Zie voor een lucide analyse van de politieke onvrede onder praktisch geschoolden: Noordzij 2023.

²¹ <https://www.ipsos-publiek.nl/actueel/vertrouwen-in-overheid-gestegen-met-name-onder-lager-opgeleiden/>.

²² Van der Werfhorst & Dronkers 2016: 59.

²³ Bron: Stefanie Vrancken, beleidsmedewerker HR.

²⁴ Bron: eigen onderzoek. Tijdens de werkcolleges van het BA-1 vak Bestuurskunde, op 22 oktober 2024, heb ik de aanwezige studenten (N=89) de vraag gesteld 'wie heeft tenminste één ouder die op de universiteit heeft gestudeerd?' Van hen antwoordde 58 (65%) positief.

²⁵ Van den Bos et al. 2023.

Hoogleraar Bestuurskunde Mark Bovens ging met ingang van 1 december 2024 met emeritaat. Zijn afscheid van de Universiteit Utrecht besloot een rijk werkzaam leven, waarin hij onder andere aan de basis stond van het departement Bestuurs- en Organiseringswetenschap (USBO) en de gelijknamige, succesvolle opleiding, en vormgaf aan het bestuurskundig onderzoek in Utrecht, dat ondertussen internationaal gerenommeerd is. Hij was ook vanaf het eerste uur lid van het programmateam van het Strategische onderzoeksthema Institutions for Open Societies (IOS) van de Universiteit Utrecht. Bovens is bij velen bekend als bedenker van begrippen als 'klokkenluiden', de 'diplomademocratie' en 'doenvermogen' en vanwege zijn invloedrijke werk voor de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Op 29 november 2024 hield Mark Bovens zijn afscheidscollege met de titel 'Opleiding als nieuwe verzuiling. En wat dit betekent voor de universiteit' waarin een van zijn belangrijkste onderzoeksthema's aan de orde komt: politieke en sociale verschillen langs opleidingslijnen.